

LEON MARC

IZPRAZNJENI PRAZNIKI

Slovenci v dobi
migracij in populizma

Leon Marc
IZPRAZNJENI PRAZNIKI

Leon Marc

**IZPRAZNJENI
PRAZNIKI**

Slovenci v dobi migracij
in populizma

DRUŽINA 2018

SPREMNA BESEDA

Rešitev pred brodolomom

Drago Karl Ocvirk, zaslužni profesor Univerze v Ljubljani

»Eden od Platonovih likov pravi o človeku, da je kakor obrnjeno drevo, ki ima korenine zgoraj. Kot daljni odmev na Platonovo misel je dva tisoč let kasneje Rivarol zapisal: ‚Sleherna država [...] je skrivnostna ladja, ki ima svoja sidra na nebu.‘ [...] To načelo lahko uporabimo na splošno na političnem področju in si drznemo reči: sidra za človeka so na nebu. Zgoraj je treba iskati tisto, kar rešuje pred brodolomom.«

Rémi Brague, Sidra na nebu

V mehanizmu globalizacije se ljudje, skupnosti in vse človeštvo počutimo, kakor da bi bili nihalo, ki ga mehanizem poriva sem ter tja iz pozitivnih občutkov v negativne, iz zadovoljstva v prestrašenost, iz varnosti v ogroženost, iz upanja v obupovanje ... Vzrok za to nihanje ni le v kompleksnosti globalizacije, marveč tudi v dejstvu, da se logika globalizacije izmika našemu dožemanju in obvladovanju. Z globalizacijo je tako kakor z igro: vnaprej ne moremo vedeti, kako bo potekala, kaj nam bo med njo uspelo storiti in česa ne, še manj kakšen bo končni rezultat.

Igralci – ne glede na to ali so izurjeni ali ne, večji ali ne, pogumni in drzni ali prestrašeni in cagavi, proaktivni ali defetistični – se morajo sproti odločati ali se bodo borili naprej ali se predali.

Veleposlanik Leon Marc, diplomat in publicist, tudi z novim delom *Izpraznjeni prazniki, Slovenci v dobi migracij in populizma* proaktivno izpričuje, da mu ni vseeno, kaj se dogaja z nami. V tem delu povezuje namreč svoje izkušnje človeka in diplomata s temeljitim preučevanjem različnih vidikov, vzrokov in učinkov globalizacije in s posebno pozornostjo spremlja, kako se vse to odraža tako pri nas v Sloveniji kot tudi v evropskem okolju. Na podlagi teh spoznanj nakaže, na kaj velja biti pozoren in čemu dati več veljave, če naj bodo sadovi globalizacije tako za človeštvo kakor za nas Evropejce in Slovence bolj koristni kakor škodljivi.

Bralcu se nehote zastavi vprašanje: zakaj ni globalizacija, tema te knjige, omenjena že v njenem naslovu? Zakaj so tam prazniki, o katerih je govor v drugem delu, a še tam v kontekstu post-krščanske Evrope in Slovenije? Res zagonetno za tistega, ki dojema človeka zgolj kakor delovno silo in porabniško, kupno moč, *animal laborans et consumens*. V teh primerih velja človek za samozadostno bitje, nekakšnega Robinzona, ki na svojem otoku mirne duše shaja brez drugih. Za takšno ozko(srčno) gledanje na človeka, so prazniki le dnevi, ko se ne dela in lahko bolj kakor ob delavnikih pokažemo svojo moč (porabniško, se razume).

Povsem drugače gledajo na človeka religije. V judovsko-krščanskem izročilu, ki je preželo zahodno civilizacijo, je človek Božja podoba. Zato »človek naj ne živi samo od kruha, ampak od vsake besede, ki prihaja iz Božjih ust«, zavrne Jezus hudiča, ko ga ta nagovarja, naj kamne spremeni v kruh, da bo tako samozadosten (Mt, 4,1-11). Pomenljivo, v grškem izvorniku se hudič imenuje *diabolos*, ki je izpeljanka iz glagola *dia-ballo*, razdvojim, razdružim, medtem ko nasprotno delovanje – sestavljanje, povezovanje, združevanje – izraža glagol *sūm-ballo*. Srž vesele novice se potemtakem glasi: ločenost, v katero nas peha diabolična skušnjava po samozadostnosti, je mogoče preseči, če odpremo ušesa, prisluhnemo in rade volje požiramo besede iz Božjih ust. A kot je znano, govori Bog posredno, se pravi po ljudeh, dogodkih, naravi ... zato smo z njim v stiku, zavezi, ko smo z vso odgovornostjo in skrbnostjo v trdni navezi z njegovimi posredniki. Od tod npr. v krščanstvu zahteva po dobrih medčloveških odnosih, vključno z ljubeznijo do sovražnikov, po zavzetem sooblikovanju družbe in trajni skrbi za ohranjanje stvarstva.

Religija je bila nekoč sinonim za to simbolno, povezovalno silo, danes pa ima ta vrsto posvetnih podob. O tej metamorfozi sta sociologa Hubert in Mauss zapisala: »Če bogovi, vsak ob svojem času, prihajajo iz svetišča in postajajo posvetni, vidimo, nasprotno, kako druga za drugo vstopajo v svetišče človeške družbene zadeve: domovina, lastnina, delo, človeška oseba.« Régis Debray, ki ju navaja v delu *Bratstvo*, imenuje to povezovalno silo sveto, svétost (*le sacré, la sacralité*). S tem pojmom označuje

tisto edino potrebno, da se skupnost vzpostavi in ohranja. To ni moralna kategorija, je onstran dobrega in zlega, in tudi nima nič s svetostjo značilno za svetnika. Za to povezovalno sveto je značilno troje: »(1) Kjer je sveto, je ograda. Če se ta ukine, sveto izgine. (2) Kjer je neki ‚mi‘, je neko sveto. Kjer se ‚mi‘ razkroji, svetega ni več. (3) Ni svetega brez neke bistvene odsotnosti, proti kateri se zazirajo oči. Kjer se ta vzvišena točka zabriše, se sveto izgubi.«

Ta avtor še poudari: »Kakor ne obstaja zasebni jezik, tako ne obstaja sveto enega samega. Skupno gledanje in usklajeno dihanje sta neizogibno potrebna. Tudi prostor, kjer je mogoče za uro ali dve pozabiti obveznosti – pariška katedrala Notre-Dame, portal Auschwitz, stopnišča do Gangesa v Benaresu –, je po naravi kraj zbiranja, molitvenega ali petega: romanje, srečanje, sinoda, komemoracija. Ves paradoks te vrste ograjenih prostorov je, da slehernega popeljejo ven iz njegovega individualnega zapora.« Če gresta svétost in skupnost vedno skupaj, potem svétost ni le religijska marveč tudi posvetna, kakor so posvetne nekatere skupnosti. Vendar pa religijsko sveto v številnih primerih presega meje posvetnih skupnosti in je tako rekoč globalno. »Praznik Vojščakov, ki obhaja zmago bratov Pandavov ob pomoči boga Krišne nad njihovimi bratranci, hudobnimi Kuravi – zgodba iz *Mahabharate* – znova splete vezi med vsemi hindujci, razpršenimi po planetu in, seveda, najprej na indijski podcelini (milijarda ljudi, 18 uradnih jezikov). Jom Kipur uglaši New York in Pariz z Jeruzalemom, ramadan pa napravi vidno vsemu svetu in predvsem slehernemu

postilcu muslimansko bratstvo. Ramadan kroti telo in upočasni čas, a okrepi našo skupnost.«

Razsvetljenci, ki so bolj kakor vse drugo poudarjali pomen razuma, niso prezrli pomena prazničnosti in obrednosti pri nastanku in krepitevi družbenih vezi. Tako npr. Jean Jacques Rousseau, ki v *Razpravi o izvoru jezikov* umešča družbene vezi na področje čustev in strasti, meni, da je prav praznična obrednost omogočila čustvom in strastem, da so se preoblikovali v prve oblike človeške družbenosti. »V tisti srečni dobi, ko ni nič določalo ur, ni nič sililo k njihovemu štetju. Edina časovna mera sta bila zabava in dolgčas. Pod starimi hrasti, zmagovalci nad leti, je vročekrvna mladina postopno pozabila svojo krvoločnost; privadili so se drug drugega; trudili so se, da bi se jih razumelo, naučili so se pojasnjevati svoje misli. Tam so se dogajali prvi prazniki, noge so poskakovale od veselja, razvneti gibi niso bili več dovolj, spremljal jih je navdušeno zvoneč glas, ozračje sta prevevala užitek in želja zlita v eno. Skratka, tam je prava zibel ljudstev in iz bistrih kristalnih vrelcev so švigili prvi plameni ljubezni.«

S tem ko Leon Marc postavlja praznovanje in z njim povezane obredne dejavnosti v jedro razpravljanja o globalizaciji, nas spomni, kako pomembno je za skupnost obujanje, gojenje in obhajanje lastnih simbolnih temeljev in obzorij; spomni nas na usodno aktualizacijo našega svetega, če hočemo še naprej obstajati sredi živega peska globalizacije in se v njem ne razkrojiti in izginiti. V zvezi s povezovalnim svetim sta se v našem času izoblikovala dva

odgovora - multikulturalizem in nacionalizem - a nobeden od njiju ni ne ustrezna ne dolgoročna rešitev, kar avtor tega dela zelo dobro pokaže. Prvi namreč absolutizira kulturo, drugi narod, oboje pa vodi v geto in izključevanje.

V prvem primeru naj bi družbo sestavljale raznolike kulturne skupnosti vsaka s svojim svetim, multikulturna družba sama pa naj ne bi imela drugega skupnega imenovalca oz. svetega kakor to, da ga nima. Takšna družba je zgolj zgradba, ki je nič ne drži skupaj, hiša iz raznolikih pisanih kart. Zato se zastavlja vprašanje, zakaj naj bi potem skupnosti v njej sploh bile skupaj in ne samostojne, vsaka pod svojo streho? Sovjetska zveza in Jugoslavija sta razpadli, ker socializem ni več opravljal vloge krovnega, dominantnega svetega, ki je ti multikulturni družbi ob pomoči dodelanega represivnega aparata in terorja držalo skupaj. Razpadu teh tvorb je botrovala izguba samoumevne vere v socializem, ne pa nacionalizem, ki se je ob brodolomu socializma izkazal za rešilni čoln. Povsem razumljivo pa je, da nostalgiki socializma za propad vere v svoje sveto iščejo zunanjega sovražnika, najdevajo pa ga v narodu, ki ga zato demonizirajo. Pri tem pa hote zamolčijo, kako se je v Sovjetski zvezi izvajala načrtna rusifikacija in v Jugoslaviji srbifikacija, v obeh pa še nasilna ateizacija ter etnično in ideološko preseljevanje in čiščenje. Pri takšni totalitarni hegemoniji enega samega izključujočega svetega, pa naj je še tako socialistična in leva, je govorjenje o multikulturalizmu zgolj pesek v oči, česar si ni privoščil niti Hitler, ki je svoje početje pošteno poimenoval nacionalsocializem.

In kako je z narodom, ki je skupnost s svojim edinstvenim svetim? Ob spominjanju, praznovanju in ohranjanju svojega svetega se narod krepi in črpa moči za nadaljnji obstoj in razvoj. Pod tem svetim je lahko vrsta pokrajinskih in krajevnih svetih. Če se ima človek za Korošca in je na to ponosen, ni zato nič manj (vreden) Slovenec, avstrijski državljan in Evropejec, kaj šele človek. Vse te pripadnosti s svojim svetim vred so lahko odprte tako v prostoru kot času in se ravno zaradi te odprtosti ne absolutizirajo in ne izključujejo. V prostoru so po eni strani odprte navzven v večjo skupnost, po drugi pa navznoter v manjšo; v času pa navzdol k minulim rodovom in navzgor k prihodnjim. Takšna odprtost omogoča pretok in mešanje z zunanjim in notranjim, preteklim in prihodnjim in se tako obnavljata in prenavljata sveto in identiteta naroda. Narod, ki ima svojo državo, nima le notranje politike, ampak tudi zunanjo, kar pomeni, da ne goji dialoga, sodelovanja in (celo) solidarnosti le med svojimi pripadniki/državljanji, marveč tudi z drugimi: tujimi državami in njihovimi državljani.

Če obstaja nevarnost, da se narod absolutizira in se odnos do njega sprevrže iz domoljubnosti v ideologijo nacionalizma in šovinizma, pa prav tako obstaja nevarnost, da se narod daje v nič. Namesto njega naj bi štela samo pripadnost ali človeštvu – državljanstvo sveta, kozmopolitizem – ali kakšni izbrani skupini v njem. Tako je Theresa May domači liberalni eliti očitala, da »se obnaša, kakor da bi imela več skupnega z mednarodnimi elitami kot pa z ljudmi z ulice«, in zabrusila: »Če verjamete, da ste državljan

sveta, niste državljan nikjer. Ne veste, kaj beseda ‚državljan‘ pomeni.« Toda tak očitek ne velja le za liberalne elite, marveč tudi za vernike Komunističnega manifesta, ker zanje »delavci nimajo domovine«, štejeta pa le razredna pripadnost in boj proti razrednim sovražnikom v lastnem narodu.

V Sloveniji proizvaja hegemonistična kultura zmes liberalno-komunističnega kozmopolitizma in razglaša domoljubje za klerofašizem. Da bo paradoks še večji, si ta kultura prisvaja »narodnoosvobodilni boj« in vse, ki se ji ne podrejajo, razglaša za narodne izdajalce. Isti so tako hkrati ožigosani kot nacionalisti in kot narodni izdajalci, v resnici pa imajo samo radi svoj narod in državo. To dvoje je zanje naravni izraz skupinske identitete vredne spoštovanja in negovanja. Če kdo, so si prav ti domoljubi prizadevali za mejo na Kolpi, padec železne zavese in odprto pot v EZ, česar jim domači kozmopoliti jugoslovanskih obzorij ne morejo odpustiti, ker samostojna Slovenija »ni bila nikoli njihova najintimnejša opcija«. Ne gre prezreti še enega protislovnega nesmisla teh kozmopolitov, ki nas drago stane. V ekonomiji se kot pravilo vsili »nacionalni interes«, v imenu katerega mora biti kapital slovenski, tujim nakupom in naložbam se je treba izogibati, ker da nas bodo tujci oropali, spravili ob delovna mesta in onesnažili okolje. Ko se je prvo obdobje »nacionalnega interesa« končalo s kriminalnim tajkunskim lastninjenjem, uničenjem uspešnih podjetij in gospodarskim zaostajanjem, so poiskali krivca v zunanjem sovražniku, tokrat v neoliberalizmu. Ksenofob si je nadel masko kozmopolita! Če poznajo demokracije levi in

desni populizem, ki poskuša prosto-tržno in mednarodno naravnano politiko zrušiti ali z razredno-bojno ali nacionalistično retoriko, smo mi tudi v tem izjema. Pri nas namreč tako populistično retoriko generira kar vladajoča elita sama in tako skozi kontinuiteto novih obrazov kontinuirano drži v rokah vse vzvode oblasti. Glede na to, da gre za retoriko, ki je mešanica socialističnih in nacionalističnih skrajnosti, jo je težko označiti drugače kakor nacionalso-cialistični populizem.

Tisti, ki jim je kaj do slovenskega naroda, so z redkimi izjemami odprti v vse smeri in si zato želijo Evropo, ki bi samo sebi in drugim nekaj predstavljala, imela razpoznavno identiteto in takšno sveto, ki bi privlačilo, povezovalo in spodbujalo. To je edini način, pravi filozof Claude Obadia, da evropski narodi in države presežejo lastne interese in premagajo skušnjavo nacionalizma. Zaradi migracijskih valov, ki spodkopavajo temelje evropske enotnosti, je namreč nevarnost zapiranja velika. »Ali ni sedaj pravi trenutek, da znova domislimo Evropo in njeno identiteto? Res, nekaterih naših sodržavljanov ni sram trditi, da so ljudstva Evrope ljudstva grško-rimske kulture in krščanske religije, toda o tem soglasja ni. Iz strahu, da bi spodbujali zavračanje Drugega, si nočemo priznati nobene identitete in številni med nami sprejemajo stališče ‚post-identitetnega‘ kozmopolitizma. To stališče, ki se zvede na idejo, da je Evropi lastno to, da nima nič lastnega, zagovarja v Nemčiji sociolog Ulrich Beck, v Franciji pa Jean-Marc Ferry. V tem tiči bistveni razlog, zakaj Evropejci ne pristajajo na Evropo. Ali nismo namreč

zaradi vztrajnega poudarjanja, da Evropa nima lastne identitete, porušili sleherne možnosti, da bi se v njej lahko prepoznali? Vendar Evropa ne bo dejansko obstajala, dokler se evropska ljudstva ne bodo uspela prepoznati v njej.«

V Evropi agresivni sekularni fundamentalizem zatira vse druge religije, zato ga je treba sekularizirati, pravi marksist Etienne Balibar. Za ta sekularizem je še posebej moteče krščanstvo, ki je Evropo soustvarjalo, ji dajalo življenjsko moč in jo vedno znova odpiralo drugim. Krščanski duh je namreč odprt za Drugega, presežnega, za Boga in vse, kar navdihuje in odpira, medtem ko je sekularizem zazrt v meje našega sveta, kakor ga sam vidi in določa, se ima za absolutnega in sleherni alternativni odreka pravico do javnosti. Pri nas se je to zgodilo celo na prvi seji novega Državnega zbora (junija 2018). Proti dobri želji njegovega predsednika »Bog živi Slovenijo!« je namreč nemudoma jurišal poslanec Levice Trček, češ da je nedopustno in žaljivo omenjati Božje ime v javnosti, sploh pa v hramu demokracije. Nevarnost nestrpnega izključujočega sekularizma zaznava tudi Leon Marc in se upravičeno sprašuje: »Naj se torej bolj kot terorizma bojimo terorja prihodnje skrajno sekularizirane države?«

Fundamentalistični sekularizem, ki daje svojim pristašem občutek več vrednosti in pravico, da druge dajejo v nič, je danes soočen z vse večjim odporom, zaradi katerega je treba na novo premisliti razmerje med svobodo izražanja in razžalitvijo verskih čustev. Dokler je bilo v igri samo žaljenje krščanstva,

ki ga kristjani prenašajo sklonjenih glav, je bila svoboda izražanja absolutna kraljica. Toda ko je tarča norčevanja in žaljenja postal islam, je prišlo do upora: razžaljeni so žalivce nekajkrat pokončali z orožjem. Vrag je odnesel šalo in v taboru žalivcev je zavladala shizofrenija: kristjane lahko žalimo še naprej, ker se ne branijo, muslimanov pa nikar, ker vrnejo z zvrhano mero. Čeprav s tem že priznavajo, da ima svoboda izražanja družbene posledice, ki jih je treba upoštevati, pa dvojna merila niso rešitev. Preprosto je treba upoštevati, da je med pravico nekaj storiti (npr. zasmehovati, žaliti ...) in njenim izvajanjem razdalja, ki jo je treba prehoditi z mislijo na možne posledice v določenem družbenem okolju. Kaj, kdaj, kako in komu kaj reči, da bo več koristi kot škode, je modrost in pogoj za sožitje med različno mislečimi in živečimi. Tu ne gre za dilemo: ali braniti dobro, resnico in svobodo ali popuščati (samo)cenzuri, ampak za izbiro: ali povečevati napetosti med družbenimi skupinami ali pospeševati razumevanje in sodelovanje med njimi. V tem drugem primeru se ustvarja pozitivno ozračje, v katerem se podoba samega sebe in drugega neopazno pozitivno spreminja in nastajajo pogoji za bolj rodovitno skupno življenje v svoji (p)osebniosti z drugimi v njihovi. V politiki daje etika odgovornosti boljše sadove kakor etika prepričanja, še zlasti danes, ko je svet medijsko tesno povezan in iskrica žalitve, kot so npr. pokazale danske karikature, hitro sproži požar po vsem islamskem svetu. »Reakcija v muslimanskih deželah, čeprav so jo vodile in manipulirale politične avtoritete,« pravi Tzvetan Todorov v delu *Strah barbarov, Onstran spopada civilizacij*, »kaže

tudi, da ima tam religijska izkušnja obliko, na katero Evropejci niso več navajeni. [...] Verni muslimani živijo v mentalnem svetu, ki je drugače strukturiran od sveta vernih kristjanov in čutijo, da je ta svet danes krhek in ogrožen.«

To seveda ne pomeni, da bi se odpovedali znanstvenemu in kritičnemu pristopu do sleherne religije, tudi islama, ampak le, da bomo ravnali v odnosih z drugimi preudarno in potrpežljivo, skratka zrelo. Med državami pa je treba preseči »realpolitiko«, ko gre za človekove pravice. Kot posamezniki smo nemočni, ko npr. beremo, da je bil kritični musliman v Saudovi Arabiji obsojen na tisoč udarcev z bičem in dolgoletno ječo, ker naj bi razžalil islam. Kanada, ki je od saudske oblasti zahtevala, naj v primeru Badavija ravna skladno s človekovimi pravicami, je nalletela na ostro zavrnitev. Kanadsko stališče je podprl časnik *Washington Post* in brez dlake na jeziku zapisal, »da je odrekanje človekovih pravic, posebej ženskam, in zelo kruto obravnavanje nekaterih političnih nasprotnikov, kot bičanje M. Badavija, vzrok za upravičeno zaskrbljenost za vse svobodne in demokratske družbe«.

Vse to dogajanje kaže, kako zapleteni so odnosi med sekularnostjo in religijami, med svobodo govora in žalitvijo drugače mislečih, suverenostjo držav in univerzalnostjo človekovih pravic. Vse to tudi nakazuje na pravilnost diagnoze veleposlanika Marca, da je med mnogimi izzivi, ki jih Evropejci in Sloveniji prinaša globalizacija, tudi dilema med terorjem skrajno sekularizirane države in terorizmom.

Od terorja skrajno sekularizirane države poglejmo še terorizem. Ta se danes sklicuje na islam in se iz islamskega sveta, kjer neusmiljeno kosi, širi drugam. Zato ne preseneča, da številni intelektualci islamskih korenin svarijo pred možnostjo novega, tokrat islamskega totalitarizma. Alžirski pisatelj Boualem Sansal naslika v romanu z zgovornim naslovom: *2084. Konec sveta – sto let po Orwellovem letu 1984* – totalitarno vladavino nove religije v cesarstvu Abistan. Ime je dobilo po Abiju, edinem preroku Jelaha. »Kljub popolnemu nadzoru in ‚razkuževanju‘ je dvom kdaj ošinil nekatere in kaj prišepnil nekaterim drugim. Prepričanje, da nam prihodnost pripada, ker vemo, je običajna zmota. V popolnem svetu ni prihodnosti, je samo preteklost in njegove legende povezane v pripoved o čudovitem začetku, ni ne razvoja ne znanosti. Obstaja pa Resnica, ena in večna, nad njo pa s strani vedno bedi Vsemogočnost. Vednost, dvom in nevednost izvirajo iz pokvarjenosti, ki je sestavni del spremenljivega sveta, sveta mrtvih in hudobnih. Zakon pravi: ptič, ki je odletel iz kletke, četudi samo toliko, da je enkrat zamahnil s krili, mora izginiti, ne sme se vrniti, ker bi narobe pel in sejal razdor.« (Zveni znano!?)

Salman Rushdie, nad katerim še vedno visi ajatolov ukaz, *fatva*, da ga je treba umoriti, je bolj optimističen. Za tednika *Le Point* in *Le Nouvel Observateur* je povedal: »Zgodovina je polna stvari, ki se ne bi smele zgoditi. Predstavljajte si, da bi pomladi 1989 napovedali, da Sovjetska zveza čez pol leta ne bo več obstajala. Imeli bi vas za norega. Sam nisem preveč marksist in ne verjamem v napredek v zgodovini.

A tudi najslabše ni vedno zagotovljeno, pa naj gre za naravne ali politične katastrofe. Nisem povsem pesimist niti povsem optimist, konec mojega romana pokaže pomirjen svet, v katerem ni več želja.« Je pa zelo kritičen do Evrope, še posebej do levičarjev: »Glede džihadizma je treba prenehati z neumno zaslepljenostjo, ki trdi, da nima ta nič skupnega z islamom. Moje nestrinjanje je totalno s tistimi ljudmi na levi, ki delajo vse, da bi oddvojili fundamentalizem od islama. [...] Od imigrantskega vala dalje dela politična korektnost v Evropi iz islama žrtev zahodnega barbarstva. Pri ljudeh in strankah obstaja strah, da bodo osebno fizično napadeni, če povedo kaj glede terorizma in islama. Vendar naj ne govori-jo, da nima džihadizem nič skupnega z islamom. To je oblika islama, ki jo večina muslimanov zavrača, vendar obstaja in se širi. Kako se boste borili proti raku, če ne priznate, da je v vašem telesu?«

Dejstvo je, da človeški napredek nazaduje v vsem svetu ne le islamskem tudi zaradi spopadov in terorizma med muslimani in v imenu islama. Zaradi njega so namreč mnogi varnostni ukrepi znižali standarde svobode v Evropi in na celotnem Zahodu. Nazadovanje je tudi na religijskem področju, saj ni sprejemljivo, da se počnejo zločini vseh vrst v imenu izpolnjevanja Božje volje. Zato se zastavlja vprašanje najprej muslimanom samim, kako lahko prenašajo takšno karikiranje svoje religije? Zakaj ga ne zavrnejo in svojih verovanj in izročil ne pretehtajo kritično? Ob vsem tem tudi ni odveč spomniti, da so tako civilizacije kot religije umrljive. Kje so egipčanska, grška, rimska ... civilizacija in religija? Se bo islam, še